

ӘОЖ 314.15

Н. А. Аتكешева, экономика және бизнес факультетінің магистранты

А. А. Айдаралиева, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ҚАЗІРГІ ЕҢБЕК МИГРАЦИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ, ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Мақалада Орта Азия өңіріндегі, соның ішінде Қазақстандағы еңбек миграциясы және оның ішкі қарама-қайшылықты жақтары мен негізгі мәселелері қарастырылды. Басты назар осы саладағы отандық және шетел ғалымдарының зерттеулеріне аударылды.

Түйін сөздер: еңбек миграциясы, еңбек мобильділігі, донор ел, қабылдаушы ел, мигранттар, жұмысберушілер.

Қазіргі жас тәуелсіз мемлекеттер бұрынғы ортақ отанның тез арада ыдырауынан кейінгі онжылдықта барлығы да терең экономикалық дағдарысты, әлеуметтік-саяси, стратификациялық қайта құрылуды, құндылықтардың түбірлі өзгерістерін бастан өткізді. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы деп аталған және осы кеңістікте өзіндік саяси-экономикалық мәні бар әлемдік өңірдің бірінің пайда болуына қарамастан, оның құрамына енген мемлекеттердің даму деңгейі соңғы онжылдықта өзінің әркелкілігімен ерекшеленуде. Аты «Орта Азия» деп аталғанымен заты территориясының басымын азиялық кеңістік құрайтын Ресей елін қоса қамтыған осы бір территориялық-географиялық, саяси-экономикалық кеңістікте еңбек нарығының өзіндік сипаты пайда болды. Тәжікстан, Қырғызстан, Өзбекстан елдеріндегі саяси тұрақсыздықтар мен экономикалық артта қалушылықтар отбасылары мен жеке тұлғалар арасында қазіргі жағдайдағы кездесіп отырған қалың жұмыссыздық пен кедейшілікті тудырды. Еңбекке жарамды жастар арасында өз еліндегі игілікті ертеңіне сенімсіздікті арттырып, оларға жақын және алыс елдерге жол тартқызды, еңбек көші-қоны легін тудырды. Еңбек миграциясы тұрғысынан қарағанда Ресей мен Қазақстан қабылдаушы елге айналды.

Еңбек мигранттары мен басқа да жаңа қонысқа көшіп-қонушылардың территориялық қозғалысын ұйымдастырудың неғұрлым жетілдірілген жолдары да бар. Халықтың тығыздығына және адамдардың сұранысына байланысты Ресей мен Қазақстанға және басқа ТМД еліне қайта оралуға ниет білдірген неміс азаматтарын Германияда мемлекет және мемлекет қолдаған үкіметтік емес ұйымдар өз қолдарына алуда[1]. Олар, айталық, Қазақстанның орталық және өңірлік басқару жүйелерімен, қазақстандық жұмыс берушілермен алдын ала байланыс жасай отырып, болашақ мигранттарды қажетті ақпаратпен толыққанды қамтамасыз етеді, көшіп қонушылардың мемлекетаралық қозғалысын, жоспарланған жаңа қонысқа жетуін, орналасуын тек қадағалап қана қоймай, қаржы жағынан қамтамасыз еуде. Шет елге жол тартқан отандастарының тағдыры үшін мүдделілік танытылуда. Сөзсіз, еуропалық мигранттардың білімі-мәдени деңгейімен бірқатар жеткіліксіз дамыған елдер еңбек мигранттарының білімі, жалпы мәдениеті мен кәсіби деңгейі арасында елеулі айырмашылықтар да бар.

Қазақстанға көршілес, тарихи тағдырлас елдердегі кедейшілік еңбек ресурстарының эмиграциялық қозғалысына, оны саналы және заңды түрде ұйымдастыру жұмыстарына зор проблемалық сипат беріп отыр. Кәсіби және қаржылық шектелушілік еңбек көші-қонын жеткілікті реттелмеген құбылыс етіп, оның салдарлары жасырын, заңнан тыс жатқан қозғалыстардың, еңбек мигранттарының тұрмыс-тіршілікке қауіп-қатер құбылыстарының туындауына негіз беріп келеді. Сол себепті еңбек миграциясы тек экономиканы дамыту және кедейшілікті азайту факторы емес, ең алдымен ұлттық қауіпсіздік мәселесі ретінде бағалануда, соған сай қабылдаушы мемлекет тарапынан тиісті шараларды қолданылуына әкелуде.

Қазақстан Республикасы Орта Азия елдерінің бірі. Басқа өңірлес көрші елдермен салыстырғанда жоғары дамыған мемлекет ретінде тек миграция мәселесінде ғана емес, жалпы өңірлік мәселелерді реттеуде шешуші факторға айналды. Өзінің салиқалы, ғылыми-практикалық негізделген ішкі және сыртқы саясаты арқылы Қазақстан бүкіл өңірді әлемге жатымды жағынан танымал етті және сыртқы халықаралық ірі саяси-экономикалық күштердің

бұл өңірге байсалдылықпен, өркениеттілікпен қатынасуына да зор ықпал етуде.

Орта Азия өңіріндегі еңбек миграциясы, оның ішкі қарама-қайшылықты жақтары мен болашағы 29-31 наурызда Астана қаласында Біріккен Ұлттар Ұйымының Халықаралық еңбек ұйымының ұйымдастыруымен және Европалық Одақтың қаржылық қолдауымен өткен Субөңірлік симпозиумында мемлекет аралық деңгейде терең талқыланды. Симпозиумның басты назарға алғаны – атқарушы үкіметтер, жұмыс берушілер және еңбек мүддесін қорғаушы кәсіподақтардың, яғни үш жақты тараптардың еңбек көші қоны мәселесін реттеуге тікелей қатынасын, олардың өзара әлеуметтік әріптестігін орнату. Шараның басты мәні – еңбек миграциясының экономиканы дамытушы фактор ретінде танытуы және соған сай қабылдаушы мемлекеттер аясында еңбек мигранттарының құқықтық және әлеуметтік қорғалуының қамтамасыз етілуі.

Сөз жоқ, қойылым өркениеттілік рухына, еңбек іздеуші және еңбек етуші индивидтер мүддесіне сай. Донор елдер мен қабылдаушы елдер мүдделері бұл мәселеде ортақ. Алайда осы адам үшін игілікті сұраныстарды қабылдаушы қоғамдар тарапынан іске асыруға бөгет болып отырған әлеуметтік шындықтардың да бет-жүзі мен түп тамыры ашыла түсті. Өмір шындығының дәлелі ретінде әлеуметтік фактілер алға тартылып, тараптар жағынан жағдайды терең түсіністікпен талдауға, талдау арқылы жақын болашақты болжауға және сол негізде нақты шаралар мен шешімдерді жүйелеуге жол ашты. Ол қандай шындықтар?

1. Көрші тарихи тағдырлас, территориялық-географиялық өңірлес мемлекеттердің мемлекеттік бюджетінен осы елдерден сыртқа шыққан еңбек мигранттарының елге әкелетін пайдасының елеулі деңгейде артып түсіп жатқаны. Бұл, екінші жағынан, елдегі кедейшіліктің де өзіндік өлшемі.

2. Еңбек миграциясының бұл елдердегі жұмыссыздықты азайтудың, жүздеген отбасыларының күнкөрісін қамтамасыз етудің аса маңызды жолы болып отырғандығы.

3. Еңбек миграциясы донорлық әлеуметтік орталар үшін орта және шағын бизнесті дамытудың да маңызды көзіне айналған.

4. Аталған елдердегі экономикалық және саяси ахуал түзеліп, жұмыс күшіне ішкі сұраныс артыла қалған жағдайда елінің сыртында жүрген еңбек миграциясы өкілдері өз отаны үшін білікті еңбек ресурсына айнала алады.

5. Күн көріс үшін, отбасының қамын ойлап және өз мүмкіндігін іске асыру ортасын іздеп шет елге шыққан отандастары тағдыры үшін қамқорлық таныту, қабылдаушы тараптармен бұл мәселені талқылау және оның өркениеттілікпен шешілуіне қол жеткізу – қазіргі мемлекетаралық қатынастардың маңызды саласы және бұл қабылдаушы елдің де мүддесінде [2].

Біріккен Ұлттар Ұйымы, оның еңбек саласындағы өкілетті ұйымы Халықаралық еңбек ұйымының Орта Азия өңіріндегі еңбек миграциясына назарының артуы да қазіргі жаһандандық арақатынастар талаптарына сай келеді. Аталғандарға қоса, экономикалық жоғары дамыған елдердегі картаю үрдісінің артуы, демографиялық өсім активтілігін сақтап отырған Орта Азияның өскелең еңбек ресурсына назар аудартып отырғаны да шындық.

Біздің түсінуімізше, еуразиялық өңірдің өз арасындағы еңбек ресурсына мұқият көзқарасы мен қатынасы қажет. Бұл таусылмайтын ресурстық көз бола бермеуі мүмкін. Оның үстіне қазіргі қабылдаушы елдердің территориялық іргелес жатқан және менталитеті жақын еңбек ресурстарына сұраныстарының азаюы екіталай. Оған дәлел ретінде келесі бір фактіні атай кетуге болады: Ресей мемлекетіне 2010 жылы 13,5 миллион еңбек мигранттары келсе, 9 миллион еңбек субъектісі сыртқы елдерге жол тартқан. Яғни, еңбек ресурстары мен миграциясы тек жеке тұлғалардың немесе жеке мемлекеттердің ғана мәселесі емес, әлемдік өңірлердің арақатынасына қатысты ірі мәселердің бірі. Сол себепті де ол елеулі ғылыми танымдық құбылыс [3].

Назарымызды енді Орта Азия өңіріндегі еңбек миграциясының жоғары мәдениетін қамтамасыз етуге не бөгет болып отырғанына аударайық. Алдымен, бағыттаушы донор елдер тарапынан:

1. Еңбек көші-қоны ресурсының территориялық қозғалысы бағытталған елдердегі еңбек сұранысы туралы, қайда және қаншама жұмыс орындары бар, қандай мамандықтар мен еңбек күштеріне, мамандарға сұраныс артып отырғаны туралы жан-жақты және жүйелі ақпарат ала алмай отырғаны. Әсіресе орталық қалалардан тыс жатқан елді мекендерде;

2. Донор елдің ресурстық еңбек күшін сыртқа бағыттауды өркениеттілікпен және тиімділікпен ұйымдастыратын және мемлекеттік бақылау және реттеумен қызметі үйлестірілген институционалдық жүйе ретінде қалыптаспаған. Жекелеген жеке меншік орталықтар қарапайым еңбеккерлердің мүддесінен гөрі өз мүддесін жоғары қойып келеді. Бұл заңсыз және жасырын миграциялық қозғалыстардың толастамай отыруының бір себебі.

3. Тұрмыс-тіршілік қамымен шекара аспақшы азаматтарды баратын елдің заңдарымен, нормалық негіздермен, еңбек рыногындағы ерекшеліктермен жете таныстыру және денсаулығы мен біліктілігі туралы құжаттарды даярлау мен рәсімдеу ісінің қолжетімділігі қамтамасыз етілмеген.

4. Болашақ еңбек мигранттарының кәсіби біліктілігі негізінен төмен, өз елінде оларды кәсіби даярлау мәселесі реттеліп шешілмеген. Тек Ресей мен Қырғыз елінде өзара бірлесе отырып сұранысты жұмысшы мамандықтарына даярлау мәселесі қарастырылуда. Егер Ресей елінде 500 мың Қырғыз елі азаматтарының еңбек ететінін (Қазақстанда 50мың) ескерсек, бұл қадамның екі жақ үшін де маңызды екенін түсіну қиын емес.

5. Қабылдаушы елдерде еңбек миграциясы мәселесін өркениеттілік негізде шешуге жоғарыда аталған реттелмеген жағдайлар зор бөгет жасап отыр. Жасырын және басқа да заңнан тыс жатқан миграция мен кәсіби біліктіліктің жеткіліксіздігі бірқатар еңбек адамдарын адам саудасының, қанаудың объектісіне айналдырып, қылмыстық әрекеттерге итермелеуде [4].

Орта Азия республикаларының саяси-әлеуметтік тіршілігі тұрақсыз, экономикалық дамуы жеткіліксіз және діни экстремистік күштердің ықпалдылығы байқалып келе жатқан қоғамдармен іргелес жатуы да еңбек миграциясы мәселесін ұлттық қауіпсіздік пен ұлтаралық мәселесімен қатар қойғызып келеді.

Қазіргі қалыптасқан өңірлік жағдай қабылдаушы елдердегі еңбек нарығын қорғау мәселесін де өзекті етіп қалдыруда. Мәселен, Қазақстанның Жұмыс берушілер Федерациясының Қазақстан Республикасында 2,7 миллион өзін-өзі асыраушы, яғни, қоғамдық ұйымдасқан еңбектен тыс жатқан еңбек ресурсы мен еңбекке жарамды адамдардың 6 пайызы жұмыссыз отырған жағдайында жұмысберушілердің олардың ең алдымен отандық еңбек ресурсының мүддесін іске асыруға тырысатынын мәлімдеуі және бағыттаушы тараптар алдына еңбек ресурсын кәсіптік даярлауға тиісті мән беруге, жасырын миграцияға тосқауыл қоюға шақыруын орынды деп есептейміз.

Сонымен қатар қазақстандық қоғамда отандық іскер ортаның әлеуметтік жауапкершілігін арттыру да өткір өміршең мәселе. Арзан жұмыс күшіне қызығушылық бірқатар жұмыс берушілерді мемлекеттік заңдылықты айналып өтуге, отандық жұмыс күшінің мүддесіне немқұрайлы қарауға алып келуде. Еңбек қауіпсіздігін толық қамтамасыз ету, еңбеккерлердің денсаулығы мен тұрмыстық-санитарлық жағдайына көңіл бөлу, сырттан енген қылмыстық элементтердің елдегі еңбегін шектеу сияқты мәселелер әліде өзінің өзектілігін сақтап, мұндай құбылыстарға мемлекеттік бақылауды арттыру арқылы реттеу қажет болуда.

Сонымен қатар Қазақстан Республикасының мемлекеті миграция, соның ішінде еңбек миграциясына зор мән беріп отырғанын, 2012 жылдарға дейінгі қабылданған мемлекеттік Миграция Концепциясының негізінен халықаралық нормалар талаптарына және мемлекеттің өзіндік ішкі сұраныстарына сай жасалғанын атап айту керек. Миграция туралы мемлекеттің Заң жобасы қазіргі уақытта жоғарғы мемлекеттік заң шығару органында – Парламентте талқылануда. Мәселе мыңдаған, миллиондаған адамдар тағдырына және мемлекетаралық қатынастарға, қазіргі әлемдегі елеулі өңірдің бірінің әлеуметтік қатынастарына, кедейшілікті азайту және еңбек пен еңбекшілерге қатынас туралы болып отырғандықтан Қазақстанның жана заңының мәні тек Қазақстан үшін ғана маңызды емес [5].

Біздің пікірімізше Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдері еңбек миграциясына байланысты бірқатар мәселердің әлі де сақталып отыруына қарамастан, аталған қоғамаралық мәселені заңдылық негізге қоюда, бар мәселерді мемлекеттік бақылау жағдайында реттеуде және процесіті ізгілендіруде бірқатар жатымды тәжірибе жинақтап үлгерді. Халықаралық еңбек ұйымының соңғы үш жыл барысындағы Орта Азия өңіріндегі еңбек көші-қонын терең зерттеуі бұл жинақталған тәжірибелерді назарға алдыруға тиіс. Алайда әртүрлі себептерге байланысты әлі де шешімін таппаған мәселелер баршылық. Еуразиялық Экономикалық Одақ және Қазақстан, Ресей мен Беларусь елдерінің біртұтас экономикалық аймақ құруына байланысты еңбек миграциясын заңдандыру және реттеу мәселесі тіптен сұранысты бола түсуде.

Адам құқық қорғаушы халықаралық құжаттардың маңыздылығын ескере отырып, ең алдымен ТМД елдері еңбек миграциясы мәселесін өркениеттілікпен шешуге бағытталған, әлем елдерінің көпшілігі үшін қолайлы стандарттық негіздерді, ережелерді толыққанды бейнелей алатын жаңа Еңбек Конвенция жасалуы қажет деген қорытынды жасаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Долгучиц Л.А. Иммигранттардың ғаламшары / Л.А. Долгучиц // М.:Жас гвардия. – 1990. – 20 б.
- 2 Денисенко М.Б. Уақытша міндетін атқарушы миграция / М.Б. Денисенко //Халықаралық миграция және қазіргі әлем, шығарылым журнал. – 2001. – 11 б.
- 3 Ионцев В.А. Халықаралық халықтардың көші-қоны: теория және тарих / В.А.Ионцев. – М: 1999. – 17 б.
- 4 Дежин И. Ресейден "ақылдардың ағып кетуі": аңыз және нақтылық / И. Дежин. // "Ғылым жүргізу" журнал. – 2003. – 5 б.
- 5 Демоскоп журнал интернет – Weekly, <http://demoscope.ru>.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные вопросы и стороны конфликта трудовой миграции в Центральной Азии, в том числе в Казахстане. Основное внимание уделяется обобщению и систематизации опыта отечественных и зарубежных ученых, занимающихся данной сферой исследования.

Ключевые слова: трудовая миграция, трудовая мобильность, страна-донор, принимающая страна, мигранты, работодатели.

RESUME

The article examines the key issues and conflict sides of labor migration in Central Asia, including Kazakhstan. The main attention is paid to generalization and systematization of experience of the domestic and foreign scientists who are engaged in this sphere of research.

Keywords: labor migration, labor mobility, donor country, host country, migrants, employers.